

מה לבת בבל בסלע אדום?

אייל בן-אליהו

מה לבת בבל בסלע אדום?

בשער המאמר:
קטע מתוך איורו
של א"מ ליליין
למזמור קלז
בתהלים, 'על
נהרות בבל'

במזמור קלז בתהלים מתוארות תחושותיהם הקשות של גולי בבל בשבתם על נהרות בבל ובזכרם את ציון.¹ חלקו הראשון של המזמור (פס' א-ד) הוא קינה המתארת את אבלם של הגולים ואת אי יכולתם לשיר משירי ציון בגלל חורבן המקדש וגלותם לאדמת נכר.² חלקו השני (פס' ה-ו), שהוא לבו של המזמור, הוא שבועת המשורר שלא לשכוח את ירושלים ולהעלותה על ראש שמחתו. בחלקו השלישי של המזמור (פס' ז-ט) קורא המשורר לה' לזכור את מחריביה של ירושלים. קריאה זו כורכת יחדיו את 'בני אדום' עם 'בת בבל'. בפס' ז מוזכרים בני אדום, ובפס' ח חוזר המשורר ופונה ל'בת בבל השודרה' ומייחל לנפילתה:³

(ז) זָכַר ה' לְבְנֵי אֲדוֹם אֵת יוֹם יְרוּשָׁלַיִם הָאֲמָרִים, עָרֹו עָרֹו עַד הַיְסוֹד בָּהּ.

(ח) בַּת בְּבַל הַשְּׂדוּדָה אֲשֶׁרִי שִׁישַׁלְמָה לָךְ אֵת גְּמוּלָךְ שֶׁגַּמְלָתָ לְנוּ.

(ט) אֲשֶׁרִי שִׁיאֲחֹז וְנִפְץ אֵת עַלְלִיךְ אֶל הַסֶּלַע.

השם סלע כמציין שם מקום מופיע במקרא בכמה אזכורים הקשורים לאדום.⁴ לכן ניתן להניח כי במזמור העוסק באדום לא נזכר מקום זה במקרה, ושכוונת המשורר דווקא לסלע שבאדום.

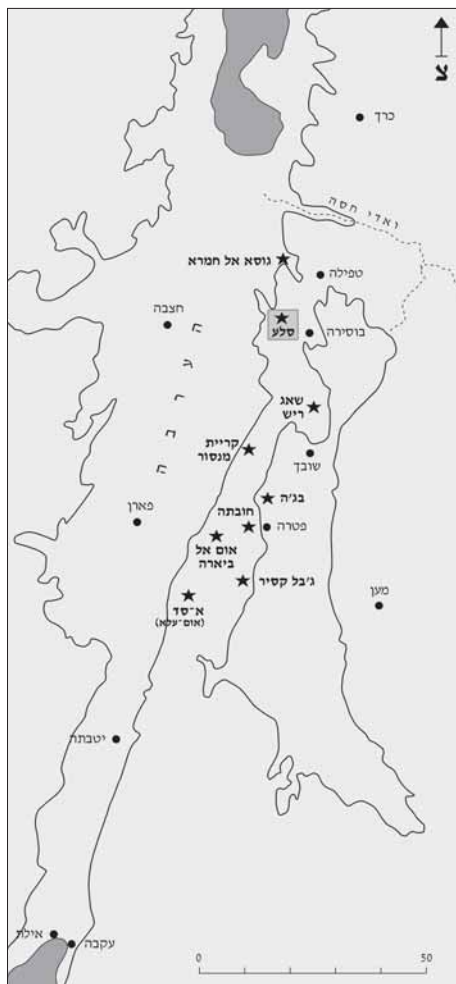
ברצוני להודות לפרופ' עודד ליפשיץ, לד"ר חיים בן-דוד, לד"ר יונתן גרוסמן, לד"ר רוני ויינשטיין, לד"ר אלי עסיס ולקוראים מטעם המערכת: פרופ' ישראל אפעל ופרופ' יאיר הופמן שקראו והעירו. האחריות לנאמר בו הנה כמובן שלי בלבד.

1 ניתוח ספרותי מקיף של הפרק ראו: י' זקוביץ, "על נהרות בבל": תהילים קלז – זכרון בצל טראומה, צ' טלשיר ואחרים (עורכים), תשורה לשמואל: מחקרים בספרות המקרא, ירושלים תשס"א, עמ' 184-204. לניתוח מבנה הפרק ראו גם: D.N. Freedman, 'The Structure of Psalm 137', H. Goedicke (ed.), *Near Eastern Studies in Honor of William Foxwell Albright*, Baltimore & London 1971, pp. 187-206. פרידמן זיהה בפרק מבנה ספרותי הפותח ומסיים בכבל והדגיש את השבועה שבפס' ה-ו קלבו של המזמור. בעקבות פרידמן ראו: M. Halle & J.J. McCarthy, 'The Metrical Structure of Psalm 137', *JBL*, 100 (1980), pp. 161-167; G. Savran, "How Can We Sing a Song of the Lord?": The Strategy of Lament in Psalm 137', *ZAW*, 112 (2000), pp. 287-288 – לדעת סורן בפס' ד מוצגת שאלת מפתח, ובהמשך הפרק ניתנות שלוש תשובות עליה.

2 זינגר הציע כי המזמור נאמר על ידי לויים שחלו את כינורוניהם, ושלא יכלו להמשיך לשיר כפי ששרו על הדוכן. ראו: א' זינגר, 'עיונים במזמורים הלאומיים בספר תהילים', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ה, עמ' 183-184. באופן זה פירשו את הפסוק פרשני ימי הביניים כמו רש"י ואבן עזרא.

3 בראפרת חילק גם הוא את המזמור לשלושה חלקים: פס' א-ד עוסקים בגולי יהודה וירושלים היושבים בכבל, פס' ה-ו עוסקים בירושלים, ופס' ז-ט עוסקים שוב בכבל. בחלק הראשון והשלישי של המזמור ירושלים נזכרת בגוף שלישי, בעוד שבחלק השני יש פנייה ישירה לירושלים. ראו: Sh. Bar-Efrat, 'Love of Zion: A Literary Interpretation of Psalm 137', M. Cogan et al. (eds.), *Tehillah le-Moshe: Biblical and Judaic Studies in Honor of Moshe Greenberg*, Winona Lake 1997, pp. 3-11. אולם דווקא חלוקה משולשת זו, שעל פיה ירושלים מוצבת לכל אורך המזמור לעומת בבל, מבליטה את האזכור המפתיע של אדום בפס' ז. לעומת זאת זקוביץ חילק את המזמור לשני חלקים עיקריים: פס' א-ו; ז-ט. את החלק הראשון חילק שוב לשני חלקים: פס' א-ד; ה-ו. גם את החלק השני חילק זקוביץ לשני חלקים: פס' ז עוסק באדום, ופס' ח-ט עוסקים בעונשה של בבל. ראו: זקוביץ (לעיל, הערה 1). אולם על פי הפרשנות הרואה ב'סלע' שבפס' ט את סלע אדום גם פס' ט עוסק באדום. לכן עדיפה בעיניי החלוקה המשולשת שעל פיה פס' ז-ט הם יחידה אחת.

4 'הגוי הסלע' הם מקום מושבו של אדום כנבואה על אדום בירמיה מט, יא ובעובדיה א, ג (אולם לא בשיר השיירי ב, יד). מקום בשם סלע נזכר גם בישיעה טז, א, בפתח נבואה על מואב שנוכרים בה מקומות כמואב שבעבר הירדן המזרחי, וכן בישיעה מב, יא, בסמיכות לאזכור קדר שבדרום עבר הירדן המזרחי, אולם קשה להכריע אם זהו שם עצם כללי או שם מקום. לעומת זאת הסלע שבו ישב הקיני על פי דברי בלעם (במדבר כד, כא) והסלע הסמוך למעלה עקריים

אם כן המשורר פותח את הפרק בקינה המתארת את תחושותיהם של גולי בבל בשבתם 'על נהרות בבל' אחרי חורבן ירושלים והמקדש. בפס' ו הוא מזכיר את מעשי אדום ב'יום ירושלים', ובפס' ז הוא חוזר לעסוק בבבל. בפס' ט, החותם את המזמור, נכרכים יחד בבל ואדום בכמיהה לניפוץ עולליה של בת בבל דווקא על הסלע שמקומו באדום.

פרשנות המקרא המסורתית וגם זו המודרנית התלבטו בפירוש המעבר בפס' ח מעיסוק באדום לעיסוק בבבל.⁵ במבנה המזמור יש קושי נוסף: על פי כותרתו המזמור הוא קינה של גולי בבל בישבם 'על נהרות בבל', קינה על חורבנה של ירושלים על ידי הבבלים, אולם מה לאדום ולמזמור של גולי יהודה בבבל?

מימין: שבויים המנגנים בנינורות מובלים בידי חייל; קטע מתבליט אשורי בארמונו של סנחריב בנינווה למעלה: מפה המציינת את אתרי מצודות הסלעים; סלע, האתר שבו נמצאה הכתובת מצוין בריבוע אפור
 (באדיבות ד"ר חיים בן דוד)

שבעבר הירדן המערבי (שופטים א, לו). אינם סלע שבאדום. ראו: W.M. Fanwar, 'Sela', *Anchor Bible Dictionary*, V, New York 1992, pp. 1073-1074; H. Haag, 'Sela', *Theological Dictionary of the Old Testament*, X, Grand Rapids & Cambridge 1986, pp. 270-277. לאזכורים מקראיים של הסלע באדום ניתן לצרף את הסיפור על הוצאת המים מן הסלע בידי משה ואהרן (במדבר כ, ז-יג), אירוע שהתרחש על גבול אדום כפי שעולה מפס' יד שם.

5 אברהם אבן עזרא בפירושו לפס' ז דחה את זיהוי אדום עם רומא במזמור זה, זיהוי שעל פיו מדובר במזמור בחורבן הבית השני על ידי הרומאים. אבן עזרא פירש את אזכור אדום לצד בבל בכך שאנשי אדום שמחו במפלת ישראל. זקוביץ טען כי 'טרם נתבררה שאלת היחס בין בבל לאדום' (זקוביץ ולעיל, הערה 1), הוא גם הפנה למדרש חכמים: 'ולמה סמך גלות אדום אצל גלות בבל? לפי שכשם שבבל הרב המקדש והגלה ישראל, כך עשו אדומים, וכן הוא אומר: "בת בבל השדודה" הכתוב קורא לאדום בת בבל' (במדבר רבה ז, י [מהדורת מ"א מירקין, מדרש רבה: במדבר רבה', תל-אביב תשמ"ז, עמ' 139]). נראה ששורשי גישה זו מצויים כבר בירושלמי: 'כמה דתימר (כמו שגאמר) בת בבל השדודה. וכי בת בבל היתה? אלא שנעשית כמעשה בבל' (יבמות ט, ו י' ע"ב). יוקה נוספת בין אדום לבבל נובעת מההקבלה בין הכינוי 'בת בבל' בתהלים, לכינוי 'בת אדום': 'שישי ושמהי בת אדום יושבתי [קרי: יושבת] בארץ עוץ גם עלִיד תעבר כוס תשכרי ותתערי' (איכה ד, כא). ראו: י' קולר, 'על נהרות בבל: שיר זעם נגד אדום', י' בן-שם (עורך), ספר יוסף ברסלבי, ירושלים תש"ל, עמ' 315-322.

קטע חצוב במעלה לקלעת-סלע (באדימות אלי וטל רז)

על פי צ'רלס ואמילי בריגס האזכורים של כבל בפס' ח ובפס' א הם גלוסות מאוחרות שנשתרכבו לפרק העוסק באדום.⁶ מיצ'ל דהוד וארנולד אנדרסון פירשו את שילובם יחד של האדומים והכבלים בפרק זה בכך שהיו שותפים בחורבן בית ראשון, כפי שנרמזו במספר מקומות במקרא,⁷ ובמיוחד בחזון עובדיה על אדום (עובדיה א, יא-טז).⁸

לגישה שאדום הייתה איום על ממלכת יהודה במקביל לאיום הכבלי שהתממש עם החורבן, מצטרפת עדות הנגזרת מאוסטרקון שחשף יוחנן אהרוני בתל ערד, ושתוארך לשכבת החורבן של יהודה. באוסטרקון זה ביקש הכותב מאדם בשם אלישע מרמת נגב תגבורת, מחשש מפלישה אדומית – 'פן תבא אדם ש[מ]ה'.⁹ על פי שחזורו של אהרוני התגבורת שנשלחה לא הועילה, רמת

Ch.A. & E.G. Briggs, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Psalms*, II (ICC), Edinburgh 1951, p. 435 6

במקורות אלו מדובר בעיקר על איבה בין יהודה לאדום. ראו למשל: מלאכי א, ב-ה. עסיס לא קיבל את ההסבר שהאיבה שבין יהודה לאדום נבעה ממעשי אדום ערב החורבן. לדעתו שורשיה של האיבה לאדום במקרא בחשש מפני אבדן הברית והבחירה המשתמעים מנפילת יהודה ומהשתלטותה של אדום על שטחים ביהודה. ראו: E. Assis, 'Why Edom? On the Hostility towards Jacob's Brother in Prophetic Sources', VT, 56 (2006), pp. 1-20

A.A. Anderson, *The Book of Psalms*, II (NCB), London 1972, pp. 899-900; M. Dahood, *Psalms*, III (AB), 8

New York 1970, pp. 272-273; A. Weiser, *The Psalms: A Commentary*, trans. H. Hartwell, London 1962, pp. 796-797. ביחזקאל לה, ה מנומקת 'איבת עולם' בין אדום לישראל בכך שאדום תקפה את ישראל 'על ידי חרב בעת אידם, בעת עון קץ'. ניתן ללמוד מכך על השתתפותה של אדום בחורבן יהודה. לינרסי הסביר כי האדומים ביקשו להשתלט על הטריטוריה היהודאית כדי שיהיה להם מוצא לים התיכון. ראו: J. Lindsay, 'The Babylonian Kings and Edom 605-550 B.C.', PEQ, 108 (1976), p. 30

אוסטרקון 24. ראו: ש' אחיטוב, הכתב והמכתב, ירושלים תשס"ה, עמ' 116-120. גם באוסטרקון 40 יש קריאה לתגבורת בגלל 'הרעה אשורן [אדם] עשתה'. אולם על פי אהרוני ההקשר הסטרייגרפי של האוסטרקון הוא סוף המאה השמינית לפסה"נ, ואילו את אוסטרקון 24 ייחס לשכבת החורבן של יהודה. ראו: י' אהרוני כתובות ערד, ירושלים תשל"ו, עמ' 48, 72; Y. Aharoni, 'Arad: Its Inscriptions and Temple', *The Biblical Archaeologist*, 31 (1968), pp. 2-32, esp. pp. 17-18

תבליט נבואיד בקלעת-סלע; ממדי התבליט 3x2 מ' והוא נחקק בראש צוק שגובהו 90 מ' מעל סביבתו (צילום: אברהם אזדרכת, באדיבות אלי וטל רו)

נגב נפלה בידי האדומים, ועם נפילתה נותרו שאר המצודות שהיו במרחב, ובתוכן ערד, חשופות להתקפות האדומיות.¹⁰

לאחרונה הציע עודד ליפשיץ שבין ממלכת אדום, שהייתה מדרום-מזרח ליהודה, לבין גבולה הדרומי של יהודה התקיימה אוכלוסיית נוודים אשר לתרבותה החומרית הייתה זיקה מובהקת לתרבותה של ממלכת אדום.¹¹ לדעת ליפשיץ התקיימו יחסי מסחר ודו-קיום בין יישובי הספר הדרומי של ממלכת יהודה לבין אותה אוכלוסייה נוודית. יחסים אלו באו לקצם עם המצור הבבלי, שגרם לניתוק בין ממלכת יהודה לחילות המצב שישבו במצודות שבגבולו הדרומי של נגב יהודה. תהליך זה הוביל לקריסת מערך ההגנה הדרומי של יהודה ואפשר לאותן קבוצות נוודים לחדור ליהודה.

יאיר הופמן כבר עמד על כך שבסיפורים ההיסטוריים בספרי מלכים, ירמיה ודברי הימים העוסקים בחורבן, לא נזכרה אדום כשותפה של בבל בחורבן יהודה.¹² הופמן קשר לכך את עדותו של יוספוס

10 אהרונ, כתובת ערד (שם), עמ' 151. התפיסה שממלכת אדום תקפה את הספר הדרומי של יהודה זהה לתפיסתם של בית-אריה ומשל. ראו: ז' משל, 'יישובי הנגב בתקופת הברזל כביטוי למאבק בין אדום יהודה וישראל', י' אבירם ואחרים (עורכים), אילת והערבה, ירושלים 1995, עמ' 172-174.

11 ע' ליפשיץ, ירושלים בין חורבן להתחדשות: יהודה תחת שלטון בבל, ירושלים תשס"ד, עמ' 165-170. על פי גישה זו המקדש שבחורבת קיטמית היה מקדש נוודים שהתקיים בשלום לצד ממלכת יהודה. ראו: ז' הרצוג, תל המצודות בערד, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 242-244. לעומת זאת בית-אריה ובעקבותיו משל ראו בו מקדש גבול אדומי שמשקף את ההשתלטות האדומית על דרום יהודה ערב החורבן. ראו: I. Beit-Arieh, *Horvat Qitmit: An Edomite Shrine in the* Biblical Negev, Tel Aviv 1995, pp. 314-315. עמ' 173-174.

12 ' הופמן, 'אדום כסמל הרשעה בספרות הנבואה', ב' אופנהיימר (עורך), המקרא ותולדות ישראל: מחקרים לזכרו של יעקב ליוור, תל-אביב תשל"ב, עמ' 76-89. לדעת הופמן השנאה העזה לאדום נבעה מכך שהאדומים חברו לבבלים בשנת 582 לפסה"ג, התפשטו לשטחי יהודה החרבה ואולי אף הרסו את מקום הפולחן שהיה לרבריו במקום המקדש החרב, וששימש כמקדש מעט. על פי ירמיה מא, יא פליטי יהודה מצאו מקלט באדום. אולם ברבות השנים טושטש הפער בין אירועי החורבן לאירועי שנת 582, וכך נכרכו יחד בספר עובדיה וביחזקאל לה השנאה לאדום ואירועי החורבן בשנת 586 לפסה"ג.

צדו האחורי של אוסטרקון 24 שחשף יוחנן אהרוני בתל ערד והתעתיק שהכין לו; המילים החותמות: 'פן תבא אדם שמה'

12. מערד ׀ ומקינ׀] ...
13. ה.ושלחתם.אתם.רמתנג׀] ...
14. ד.מלכיהובנקרבאור.והב
15. קידם.על.יד.אלישעבנירמי
16. הו.ברמתנגב.פנ.יקרה.אתה
17. עיר.דבר.ודברהמלכ.אתכם׀
18. בנבשכמ.הנהשלחתילהעיר
19. בכמ.הימ.האנשמ.את.אליש
20. ע.פנ.תבא.אדם.שמה

מֵעֵרֵד 50 וּמְקִינָה] . . .
 ה.וּשְׁלַחְתֶּם אֶתְּם רִמַּת נַגַּב בְּ-
 ד מִלְּפָנֶיהוּ בֶן קֶרְבָּאוֹר וְהֵב-
 קִידָם עַל-יַד אֱלִישָׁע בֶּן יִרְמִי-
 הוּ בְרִמַּת נַגַּב, פֶּן יִקְרָה אֶת ה-
 עִיר דְּבַר. וּדְבַר הַמֶּלֶךְ אֶתְכֶם
 בְּנַבְשָׁכִם. הִנֵּה שְׁלַחְתִּי לְהַעֲדִיר
 בְּכֶם הַיּוֹם: הָאֲנָשִׁים אֶת אֱלִישָׁ-
 ע! פֶּן תָּבֹא אָדָם שָׁמָּה.

פלוויס על מסע נבוכדנאצר ליהודה בשנת 23 למלכותו, היא שנת 582 לפסה"נ,¹³ כנגד המואבים והעמונים ואחר כך המצרים.¹⁴ יוספוס תיאר שם את מלחמותיו של נבוכדנאצר נגד עמון ומואב אולם לא נגד אדום. על פי הופמן אדום לא נזכרה בין אויבי בבל במקורות האלה מפני שבניגוד לעמון ומואב, שמרדו במלך בבל על פי עדותו של יוספוס – אדום הייתה נאמנה לבבל באותן שנים, ויוספוס לא הזכירה בין המורדים. מכל מקום גם לפי הופמן, חברה אדום לבבל במלחמתה ביהודה. להלן אציע פירוש חדש לאזכור של אדום בפס' ז לצד בבל ולתפילה לניפוץ עולליה של בבל דווקא אל סלע שבאדום. הצעתי נסמכת על תגלית חדשה מקלעת-סלע שבאדום. מקום באדום בשם סלע נזכר במקרא כמה פעמים.¹⁵ בעבר זוהה סלע אדום עם פטרה, וזאת

13 קיומו של מסע מלחמה זה עדיין טעון ביסוס. אפעל הציע כי עדותו של יוספוס על מסע מלחמה זה נסמכה על מסורת קדומה שזכרה לאחר מכן במדרשים מאוחרים, שצוינה בהם דווקא שנת 27 למלכות נבוכדנאצר. על פי הצעתו של אפעל יוספוס ציין דווקא את שנת 23 לנבוכדנאצר בהשפעת האזכור של שנה זו בירמיה נ, ל. ראו: I. Eph'al 'Nebuchadnezzar the Warrior: Remarks on His Military Achievements', *IEJ*, 53 (2003), pp. 183-185

14 קדמוניות היהודים י, ט, ז, 182 (מהדורת שליט, עמ' 360). הצעתם של בג וספילסבורי שתיאור מסע נבוכדנאצר כנגד עמון ומואב אצל יוספוס הושפע מהנבואות על הגויים בירמיה מח-מט, ו, איננה עומדת במבחן הביקורת, שכן מיד אחרי הנבואות על מואב (ירמיה מח) ועמון (שם מט, א-ו), מופיעה נבואה על אדום (שם, זכב). ראו: *Flavius Josephus, Translation and Commentary, V: Judean Antiquities, Books 8-10*, translation and commentary by C. Begg & P. Spilsbury, Leiden 2005, p. 264. לעומת זאת על פי יוספוס מסעו של נבוכדנאצר היה נגד עמון ומואב ולא נגד אדום.

על סמך תרגומו של אוסביוס ל'סלע' – *petra*¹⁶ אולם כיום מקובל לזהות את סלע אדום באתר קלעת-סלע (מצודת סלע), הסמוכה לבצרה, שהייתה בירת אדום המקראית.¹⁷ בשנת 1994 נתגלה תבליט מונומנטלי חקוק בראש מצוק שמדרום לעלייה הקדומה למצודה. סטפני דאלי הציעה לשייך את התבליט לנבונאיד מלך בבל. בסתיו 1997 ביקר במקום אלי רו וחשף כמה מילים בכתב יתדות שהיו התחלה של כתובת שהמשכה לא השתמר. אלכסנדר אוצ'יטל פענח את המילים הללו, ותרגומן לעברית: 'אנוכי נבונאיד מלך בבל'. רו ייחס את הכתובת למסעו של נבונאיד לאדום בחורף שנת 552-553 לפסה"נ, מסע שבו מוטט נבונאיד את הממלכה האדומית.¹⁸ אנדרה לָמֶר הציע לראות בסלע את מקום הקרב שבו הכריע נבונאיד את האדומים בדרכו לתימא.¹⁹

כתובת זו היא הבסיס להצעתי להסבר הקשר בין בת בבל לאדום ולסלע אדום. המזמור שנכתב אחרי נפילת ממלכת יהודה²⁰ מאוחר גם מכיבוש ממלכת אדום בידי נבונאיד.²¹ המשורר ייחל לנפילתה של בת בבל דווקא במקום שבו הכריעה את ממלכת אדום,²² במקום שבו קבע נבונאיד את הכתובת שהנציחה את כיבוש המעוז האדומי סלע.

- 16 הצעתו של אוסביוס ב'אנומסטיקון' נסמכה על תרגום השבעים, ש'סלע' תורגם בו: *petra* (מהדורת מלמד, §760). מזר הסתייג מזהו. ראו: מזר (לעיל, הערה 4), טור 1051. וכן לא התקבל על דעתם של כוגן ותדמור. ראו: M. Cogan & H. Tadmor, *II Kings* (AB), New York 1988, p. 155
- 17 ראו למשל: מזר (שם), טור 1050; 'Sela, the Rock', S. Hart, R.B. Dillard, *2 Chronicles* (WBC), Waco 1987, p. 200; סקירה של הרעות השונות והפניות לספרות המחקר בסוגיית זיהויה של סלע ראו: PEQ, 118 (1996), pp. 91-95. of Edom?'. B. MacDonald, *East of the Jordan: Territories and Sites of the Hebrew Scriptures*, Boston 2000, p. 192. מקדונלד קיבל את הזיהוי בקלעת א-סלע שעל יד בצרה. לינדר זיהה קבוצת מבצרים באדום כ'מצודות סלע אדומיות' (Edomite mountain stronghold), ומכאן שמבצרי סלע היו אופייניים לאדום. אולם כפי שהעיר רו, קלעת-סלע היא המבצר היחיד באדום ששימר את השם סלע, ולכן כנראה מדובר דווקא במבצר זה. ראו: א' רו, 'סלע באדום', קתורה, 101 (מרחשוון תשס"ב), עמ' 37. על מבצרי הסלע באדום ראו: M. Lindner & E.F. Kauf, 'Between the Plateau and the Rocks: Edomite Economic and Social Structure', G. Bishe, M. Zaghoul & I. Kehrberg (eds.), *Studies in the History and Archeology of Jordan*, VI, Amman 1997, pp. 261-264. ראו עוד: ח' בן-דוד, 'מצודות סלע בהרי אדום', קתורה, 101 (מרחשוון תשס"ב), עמ' 7-18. בן-דוד דן שם בתופעת מבצרי הסלע והוסיף לרשימת מבצרי הסלע שהיו ידועים עוד שלושה אתרים.
- 18 גם במסע כיבוש זה זיהה לינדרסני מניעים של שליטה בדרכי מסחר, אך במקרה זה מדובר במניעיו של נבונאיד. ראו: לינדרסני (לעיל, הערה 8), עמ' 34-39.
- 19 A. Lemaire, 'Nabonidus in Arabia and Judah in the Neo-Babylonian Period', O. Lipschitz & J. Blenkinsopp, *Judah and the Judeans in the Neo-Babylonian Period*, Winona Lake 2003, pp. 287-288
- 20 ברלין, שבחנה לאחרונה ארבעה מזמורים בתהלים וביניהם מזמור קלז, ראתה בו קינה על ירושלים והתמודדות תאולוגית עם מציאות החיים החדשה בגלות לאחר חורבן יהודה. מציאות זו לא אפשרה לשיר בירושלים את מזמורי ירושלים ועל כך קונן המשורר בפרק זה. ראו: A. Berlin, 'Psalms and the Literature of Exile: Psalms 137, 44, 69 and 78', P.W. Flint & P.D. Miller (eds.), *The Book of Psalms: Composition and Reception*, Leiden 2005, pp. 65-71. על הקושי להגדיר מזמור זה כקינה ראו: זקוביץ (לעיל, הערה 1), עמ' 184, הערה 1.
- 21 מן המזמור עולה כי הוא נכתב אחרי חורבן ירושלים בשנת 586 לפסה"נ והיציאה לגלות בבל. גייגר מצא בספרות היוונית והרומית מקבילות לשירת קינות על שפת נהר או שפת ים. ראו: י' גייגר, 'על נהרות בבל', תרביץ, נט (תש"ץ), עמ' 507-508. אולם מן המזמור עולה הרושם שהמשורר כואב את נפילתה של העיר, ושמוראות החורבן עדיין טריים בתודעתו המבקשת נקמה. ראו: A. Weiser, *The Psalms: A Commentary*, trans. H. Hartwell, London 1962, p. 794. פרשנות זו מתקנת את התואר 'שודרה' לבת בבל, תואר המלמד שבבל כבר נפלה בירי הפרסים, לצורת בינוני. ראו: דהור (לעיל, הערה 8), עמ' 273.
- 22 השימוש בפועל 'נפץ' בפס' ט קשור ככל הנראה לנבואת ירמיהו על בבל בפרק נא. בפס' כ-כה שם יש מעין מזמור

הכיבוש הבבלי של נבונאיך הנחית על אדום מכה קשה שממנה לא התאוששה. תקוותו ותפילתו של המשורר הן שכמו שאדום הוכתה בסלע מכה שממנה לא קמה, כך בבל מחריבת המקדש ומלכה נבונאיך הגאה בניצחוננו ייפלו וייכרתו. אדום סמכה על מבצרי הסלע, אך הם הפכו ממעוז מבטחה למקום שברה, ובדומה לכך הסלע שהסב לנבונאיך גאווה לאחר שכבש אותו, יהפוך למקום נפילתו. פרשנות זו מסבירה את המעברים התכופים במזמור בין בבל לאדום כפרי כוונת מכוון. בפתח המזמור מתוארים גולי בבל היושבים על נהרות בבל וזוכרים בכאב את ירושלים ואת שירי ציון. כאב החורבן והשבועה שלא לשכוח את ירושלים מובילים את המשורר בפס' ז לקריאה לה' לזכור את אדום, שותפתה של בבל, הנזכרת בפס' ח. בפס' ט כורך המשורר את בבל לאדום ומיחל כי עולליה ינופצו אל הסלע שבאדום.²³

על פי האמור בספר דברי הימים, הסלע הוא מקום נפוץ האדומים על ידי אמציה מלך יהודה, אשר השליך אדומים 'מראש הסלע וכלם נבקעו' (דברי הימים ב כה, יב).²⁴ בנבואות ירמיהו (ירמיה מט, טז) ועובדיה (פס' ג) 'חגוי הסלע' שבאדום הם משענתו של אדום. ישיבתו של אדום ב'מרום גבעה'²⁵ היא ניגוד להיותו 'קטן' ו'בוזי באדם'. אחד משיאייה של נבואת החורבן לאדום הוא ההבטחה להוריד את אדום 'תפשי מרום גבעה', מהמקום הנישא והגבוה שאליו 'תפליצתך השיא אתך'. לכן המקום ששימש למשורר לדימוי ניפוצה וריצוצה של בבל הוא דווקא הסלע, המקום שנבונאיך מלך בבל התפאר בכיבושו ואף הנציח את האירוע בכתובת.²⁶

23 המנבא על מפלת בבל, וכל צלע בו מתחילה בפועל 'נפצתי'. בחמשת הפסוקים הללו מופיע הפועל 'נפץ' עשר פעמים. למקבילות נוספות בין נבואת ירמיהו על בבל בפרק נא לתהלים קלז ראו: בר-אפרת (לעיל, הערה 3), עמ' 9, הערה 18. על פי פרשנות זו המזמור נאמר בבבל לפני נפילתה בידי אשור. הקושי בפרשנות זו נעוץ בביטויים 'שם ישבנו' שבפס' א ו'שם שאלנו' בפס' ג. אפשר שההסבר לביטויים אלה הוא שהמשורר כבר שב מבבל, ואם כן אפשר להותיר על כנו את התואר 'שדודה' בפס' ח. דיון מקיף והפניות לספרות המחקר בסוגיית זמנו של המחבר ראו: L.C. Allen, *Psalms*, 101-150 (WBC), Nashville 2002, pp. 303-306. אולם רבים תיקנו בעקבות הוולגטה ל'שודדה' (או – בתיקון עדין יותר של הניקוד – 'שדודה'), מאחר שהתואר מכוון למציאות שלפני כיבוש בבל ונפילתה בידי פרס. לחלופין אפשר שהמשורר ראה את בבל בנפילתה ויחל גם לניפוצה על הסלע.

24 על פי התיאור בספר מלכים אמציה הכה את אדום ב'גזי מלח' ואחר כך כבש את סלע ושינה את שמה ליקתאל (מלכים ב יד, ז). במקבילה שבספר דברי הימים נאמר כי בני יהודה שבו מבני שעיר עשרת אלפים איש 'ויביאום לראש הסלע וישליכום מראש הסלע וכלם נבקעו' (דברי הימים ב כה, יא-יב). אמנם אין בפסוקים אלו תיאור מפורט של מיקום הסלע, עם זאת ההקשר הוא מלחמה ושיבייה של בני שעיר. אולם בספר מלכים, שלא כדברי הימים, לא הוזכרה השלכה מראש הסלע. משום כך הציעו כוגן ותדמור לראות בתוספת שבדברי הימים דרשה המבוססת על תהלים קלז. ראו: כוגן ותדמור (לעיל, הערה 16). הצעה דומה ראו: Y. Zakovitch, 'Poetry Creates Historiography', S.M. Olyan (eds.), *A Wise and Discerning Mind: Essays in Honor of Burke O. Long*, Providence 2000, pp. 316-317.

25 פרשני ירמיהו התלבטו בשאלה אם 'חגוי הסלע' בהקשר זה מכוונים לסלע אדום דווקא או למצוקי אדום (ראו לעיל, הערה 4). מכל מקום ייתכן ש'מרום גבעה', המקביל בירמיה ל'חגוי סלע', קשור ל'ראש הסלע' באדום הנוכר בדברי הימים ב כה, יב.

26 סמיכותה של קלעת-סלע, שבה נחשפה הכתובת של נבונאיך כובש אדום, לבצרה, בירת אדום, מאפשרת לשער שמנהיגי אדום נמלטו מבצרה הבירה למבצר בקלעת-סלע, וששם הכריע אותם נבונאיך, ולכן בחר לחקוק דווקא במצוקי מבצר זה את הכתובת שהנציחה את כיבוש אדום. תודתי לד"ר חיים בן-דוד על הצעה זו.